

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ.

Mətnşünaslıq.Mənbəşünaslıq

UOT 821.512.162

Aybəniz Əliyeva-Kəngərli

*filologiya üzrə elmlər doktoru, prof.,
AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
aybeniz.kengerli@gmail.com*

SMOMPK MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİN MƏXƏZİ KİMİ

Açar sözlər: *Azərbaycan, SMOMPK, folklor, etnoqrafiya, milli dəyərlər*

Ключевые слова: *Азербайджан, СМОМПК, фольклор, этнография, национальные ценности*

Key words: *Azerbaijan, SMOMPC, folklore, ethnography, national values.*

XIX yüzilliyi “yeni dövr” kimi səciyyələndirən mühüm ictimai-mədəni göstəricilər sırasında mətbu orqanların cəmiyyətin mədəni həyatındakı rolu məsələsini xüsusi qeyd etmək lazım gəlir. Bu tarixi-siyasi mərhələdə Azərbaycanın şimal hissəsi Rusiyanın tərkibinə daxil edildiyindən Rusiyada gedən ictimai-mədəni proseslər, o cümlədən də mətbu orqanların fəaliyyəti təbii olaraq imperiyanın digər regionları kimi Azərbaycana da müəyyən səviyyədə təsir göstərməli idi. Bu, bir tərəfdən rus ziyalı və ictimai xadimlərinin əyalətlərlə əlaqə saxlamaq, onların mədəni həyatını öyrənmək məqsədi şəklində təzahür edirdisə, bir başqa tərəfdən də Azərbaycandan Rusiyanın mərkəzi şəhərlərinə təhsil almaq üçün gedənlərin oradakı proqressiv mədəni proseslərin bir ünsürü kimi mətbuat məsələsinin öz məmləkətlərində də yer alması istəyindən doğurdu. Başlanğıcda Sankt-Peterburq, Moskva və Rusiyanın başqa mərkəzi şəhərlərində çıxan qəzet və jurnallarda Azərbaycanın mədəni-tarixi dəyərlərinə, xüsusən də folklor və etnoqrafiya mədəniyyətinə dair həm rus, həm də azərbaycanlı müəlliflərin tanışlıq səciyyəsi daşıyan məqalə və toplama materialları ilə əsas qoyulan bu proses, sonralar Tiflisdə fəaliyyət göstərməyə başlayan “Кавказ”, «Кавказский вестник», «Новое обозрение» və başqa bu kimi mətbu orqanlar vasitəsi ilə daha da geniş vüsət alır. Məşhur SMOMPK məcmuəsi isə bu istiqamətdəki fəaliyyətin zirvə məqamı olur. Sözü gedən rusedilli qəzet, jurnal və məcmuə-topluların əsas məqsədi yerli xalqı, onun adət-ənənələrini, psixologiyasını imperiya mərkəzinə tanıtmak və buna uyğun şəkildə idarəçilik siyasəti yeritmək idi. Azərbaycanda milli mətbuatın təməlini qoyan Həsən bəy Zərdabinin “Əkinçi” qəzeti (1875-1877) və onun ardıcılıarı olan “Ziya”, “Ziyayi-Qafqaziyyə”, “Kəşkül” kimi mətbuat qaranquşlarının missiyası isə xalqın özünü özünə tanıtmak, onu maarifləndirmək, milli-mədəni və tarixi dəyərlərinə sahib çıxmağı öyrətmək, təbliğ-təqin etmək idi. “Əkinçi”də xalq mahnılarımız və aşiq sənəti barədə verilən yazılar, “Kəşkül”də, “Dədələrin sözü” və “Lətaif” başlıqları altındakı mütəmadi silsilə materiallar milli-mədəni dəyərlərə sahib durmaq istəyindən doğurdu. Bu mənada rus nəşrlərinin Azərbaycan milli-mədəni dəyərlərini, o cümlədən də folklor və etnoqrafiya materiallarını toplamaq, öyrənmək təşəbbüsü xeyli dərəcədə məkrli-müstəmləkəçi məqsəd daşdığı halda, bunun əksinə, milli mətbuatın bu işə həssas münasibəti milli heysiyyət və vətəndaşlıq yağısından irəli gəlirdi.

On doqquzuncu yüzilliyin otuz-qırxıncı illərindən etibarən Sankt-Peterburq Elmlər Akademiyasının elmi əməkdaşlarının Azərbaycan folklorunun müxtəlif janrlarına aid materiallar üzərində işləməyə yönəldildiyi həmin dövrün arxiv sənədləri və protokollarından da görünməkdədir [1, 18]. Bu gün Sankt-Peterburq şəhərindəki elmi

arxivlərdə, eləcə də Rusiya Elmlər Akademiyasının elmi-tarixi fondlarında həmin dövrdə Azərbaycanın müxtəlif ərazilərindən toplanılmış xeyli miqdarda folklor və etnoqrafiya materialının qorunub saxlanması da tədqiq və öyrənilmə işinin elmi-təşkilati struktur səviyyəsində, uzun bir zaman ərzində planlı, məqsədyönlü şəkildə aparıldığını göstərir. Qeyd etmək lazımdır ki, sözü gedən missioner fəaliyyət tarixində bəlli siyasi məqsəddə xidmət göstərməsinə baxmayaraq, bu gün həmin qaynaqlar Azərbaycan folklor və etnoqrafiya mədəniyyətini əks etdirən fakt və nümunələrin yazıya alınması, xüsusən də Azərbaycandan kənar çevrələrə tanıtılması anlamında böyük tarixi əhəmiyyət kəsb edir. Həmin nəşrlərin bir başqa əhəmiyyəti də hansı şəkildə təzahür etməsindən asılı olmayaraq "Azərbaycan folklor kitabı"nın yeni tarixi mərhələdəki hazırlıq işlərinə yardım göstərməsidir. 1825-ci ildə "Полярная звезда" qəzetində "Ağac gözəl" adlı Azərbaycan nağılının nəşrindən başlayan bu fəaliyyəti [2, 11] yuxarıda da qeyd olunduğu kimi, sonrakı onilliklər boyunca "Новое обозрение", «Кавказ», «Кавказский вестник» qəzetlərində öz əksini tapan folklor və etnoqrafiya materialları ilə öz miqyasını daha da genişləndirmişdir. Məsələn, "Новое обозрение" qəzetinin 1890-cı ilə aid nömrələrində A.Yeritsevin təqdimatı ilə üst-üstə yüz on dörd Molla Nəsrəddin lətifəsi oxuculara çatdırılmışdır [1, 143].

Ən ardıcıl və sistemli çalışmalar isə 1881-ci ildən buraxılmağa başlayan və öz səmərəli fəaliyyətinin əhatə dairəsinə görə özünəqədərki və özündən sonrakı dövrlərin bütün bu səpkidəki nəşr işləri üçün bir tarixi örnək yeri olan məşhur SMOMPK ("Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа" – "Qafqaz ərazilərini və tayfalarını təsvir edən materiallar toplusu") məcmuəsi tərəfindən həyata keçirilmişdir. Tiflisdə yerləşən Qafqaz Tədris İdarəsinin təsis etdiyi bu elmi buraxılışın əsas hərəkətverici qüvvəsi uzun müddət ərzində Qori Müəllimlər Seminariyasının müəllim heyəti və xalq mədəniyyətinin öyrənilməsinə maraq göstərən müdavimləri olmuşdur.

Məcmuə 1881-ci ildən 1915-ci ilə qədər Qafqaz Cənubunun mərkəzi sayılan Tiflisdə, 1926-29-cu illərdə isə Mahaçqala-Teymurxanşurada buraxılmışdır. Tiflis mərhələsi qırx dörd, Mahaçqala-Teymurxanşura mərhələsi isə iki buraxılışı əhatə edir. Maraqlıdır ki, Tiflis mərhələsi çarizm, Mahaçqala-Teymurxanşura mərhələsi isə sovet hakimiyyəti illərini çevrələyir. Görünür, Sovet dönməsində Gürcüstanın nisbi mənada olmuş olsa da suveren sovet respublikalarından biri olması amili məcmuənin birbaşa Rusiya təbəçiliyində olan Qafqaz vilayətlərindən birinə köçürülməsi zərurətini ortaya gətirmişdir. İyirminci illərin axırlarında folklor və etnoqrafiya mədəniyyətinin öyrənilməsi istiqamətində Sovet hökumətinin yeni elmi-təşkilati strukturlar yaratması-SSRİ Elmlər Akademiyası nəzdində region filiallarının qurulması SMOMPK-ın tarixi missiyasına son qoymuşdur [3].

Mərkəzdə SMOMPK məcmuəsi olmaqla on doqquzuncu əsr rus nəşrlərində və Azərbaycan milli mətbuatında başlanılan toplama-nəşr işləri həm geniş mənada Azərbaycan folklorunu çevrələyən, həm də ayrı-ayrı janrları əhatə edən perspektiv kitabların hazırlığı, daha doğrusu, "folklor kitabı" quruculuğu sahəsində sözün həqiqi mənasında möhkəm bir təməl-özül rolu oynamışdır. Bu baxımdan, İ.Berezin, Q.Vamberi, A.Berje, İ.Kalaşov, L.Lopatinski, A.Yeritsev, A.Slovinski, A.Zaxarov, A.Boqaylevski, P.Vostrikov, A.Çernyayevski və başqa rus müəlliflərinin Azərbaycan folklor və etnoqrafiya materiallarının toplanılması sahəsindəki çalışmalarını xüsusi vurğulamaq lazım gəlir. Onların bir çoxu həmin dövrün ən mühüm mədəniyyət və təhsil mərkəzlərindən olan Qori Müəllimlər Seminariyası xətti ilə fəaliyyət göstərmişdir.

Sözü gedən tarixi mərhələnin həm rusdilli, həm də milli mətbuatında Azərbaycan folklor və etnoqrafiyasına dair materialların nəşr və təbliği sahəsində azərbaycanlı müəlliflərin də böyük əksəriyyəti dövrün bu mötəbər təhsil ocağı ilə birbaşa və ya dolaylı şəkildə sıx bağlı olmuşlar. F. Köçərli, M.Mahmudbəyov, S.Vəlibəyov, E.Sultanov,

T.Bayraməlibəyov, Ə.Qayıbov, M.Qəmərli, H.Sanlı, S.Əfəndiyev, H.Minasazov, M.Vəzirov, R.Əfəndiyev və başqaları Qori Müəllimlər Seminariyasının əcnəbi müəllim və tələbələri sırasında yer almışlar. Onlar seminariyanın körkəmli müəllim və tələbələri ilə birlikdə Azərbaycanın müxtəlif bölgələrini (Şəki, Şirvan, Naxçıvan, İrəvan, Gəncə, Lənkəran, Qarabağ, Borçalı və s.) gəzib dolaşaraq atalar sözü və tapmacalar kimi kiçikölçülü, lakonik nümunələrdən başlamış, nağıl, dastan kimi geniş tutuma malik irihəcmli epik əsərlərə qədər ən müxtəlif folklor materiallarını toplamış, onları ya orijinal və tərcümə ilə birlikdə, ya da sətri-filoloji tərcümə şəklində SMOMPK məcmuəsində çap etdirmişdir. Məsələn, rus müəllim N.Kolaşov Şamaxı və Göyçay qəzaları çevrəsindən iki minə yaxın, azərbaycanlı E.Sultanov isə Naxçıvan və İrəvan mahallarından üç mindən yuxarı atalar sözü və məsəli məcmuəyə təqdim etmiş, onların xeyli hissəsi müxtəlif buraxılışlarda nəşr olunmuşdur. A. Zaxarovun Qazaxdan topladığı nağıl və dastanların ("Məlik Məmməd və Məlik Şümşad", "Şah İsmayıl", "Şahzadə Qənbər", "Şah Rüstəm" və s.), M.Mahmudbəyovun Şirvan aşığılarının repertuarından yazıya aldığı "Molla Qasım", "Aşıq Qərib", "Abbas-Gülgəz" dastanlarının, T.Bayraməlibəyovun Lənkəran bölgəsindən topladığı əsatir, əfsanə və rəvayətlərin. R.Əfəndiyevin Şəki-Zaqatala, S.Vəlibəyovun Şuşa ərazisindən qələmə aldıkları mərasim folkloru örnəkləri, bayatı və xalq mahnılarının mənzərəsi göstərir ki, həyata keçirilən toplama-tərtib və tərcümə-nəşr işinin şəbəkəsi Azərbaycanın, demək olar ki, əksər regionlarını əhatə etmişdir.

SMOMPK məcmuəsi 1881-ci ildəki birinci buraxılışından 1929-cu ildəki sonuncu – qırx altıncı buraxılışına qədərki ən müxtəlif saylarında Azərbaycan folklor və etnoqrafiyasına aid irili-xırdalı yüzlərlə materiala öz səhifələrində səxavətlə yer ayırmışdır. On doqquzuncu yüzillikdə Azərbaycan folklor mədəniyyətinin yazıya alınması və nəşrinin bu səviyyədə ikinci bir analoqu yoxdur. Bu materialları yeni dövrdə aparılmış ən sistemli elmi fəaliyyətin nəticəsi saymaq mümkündür. Çoxcildli materiallar toplusuna daxil edilmiş nümunələrin toplanma, yazıya alınma və tərtib-nəşr prinsiplərinə ümumi şəkildə nəzər salmaqla bu qənaətə çox asanlıqla gələ bilərik. Öncə toplanma-yazıya alma prinsiplərinə diqqət yetirək.

SMOMPK məcmuəsi ətrafındakı elmi-ədəbi qüvvələr toplusunun naşiri və baş redaktoru L.Lopatinskiyin müəyyənləşdirdiyi istiqaməti əsas götürərək Qafqazın digər regionları ilə yanaşı azərbaycanlıların məskun olduqları bölgələrdə də folklor və etnoqrafiya materiallarını ilkin qaynaqdan- yerli əhalinin öz dilindən, tədqiqatçının birbaşa müşahidə edə bildiyi yaşayış tərzindən güzəranın özündən toplamağa üstünlük vermişlər. Ziyalılar, müəllim və tələbələr toplama – yazıya alma işi ilə iki səviyyədə məşğul olurdular:

- 1) tətil müddətində;
- 2) qəza-kənd məktəblərində müəllimlik fəaliyyəti boyunca.

Məcmuədə yer alan materialların ümumi mənzərəsindən aydın olur ki, Qori Müəllimlər Seminariyasının müəllim və tələbələri tətil və bayram dövrlərində ata-baba yurdlarına qayıdaraq (onlar bir çox hallarda rus kökənli müəllim və tələbə yoldaşlarını da özləri ilə qonaq aparırdılar) verilmiş tapşırıq və tövsiyələr əsasında sinədəftər söz bilicilərindən, müdrik ağsaqqallardan, ağbirçəklərdən, repertuarlarında zəngin folklor ehtiyatı olan söyləyici-informatorlardan, peşəkar el aşığılarından ən müxtəlif çeşiddə şifahi xalq ədəbiyyatı örnəklərini yazıya almışlar.

İkinci istiqamət üzrə toplama işinin əsas hissəsi Seminariyanın məzunları olan qəza-kənd məktəblərinin müəllimlərinə məxsusdur. Belə ki, seminariyanı bitirən məzunlar müəllim işlədikləri qəza və kənd məktəblərinin yerləşdiyi ərazilərdəki yerli camaatdan folklor və etnoqrafiya materialları toplayaraq SMOMPK məcmuəsinin redaksiyasına göndərirdilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, sırf azərbaycanlı müəlliflərin göndərdiyi folklor və etnoqrafiya nümunələrindən başqa qəza və kənd məktəblərində rus və azərbaycanlı müəllimlərin birgə fəaliyyətini əks etdirən silsilə materiallar da məcmuənin ən müxtəlif buraxılışlarında geniş şəkildə yer almışdır. Məsələn, Nikolay Kalaşov məcmuəyə təqdim etdiyi iki minə yaxın atalar sözünün toplanılmasında əməyi keçən, onunla birgə yorulub-usanmadan çalışan azərbaycanlı müəllim yoldaşlarının xidmət və zəhmətini qədirşünaslıq duyğusu ilə aşağıdakı kimi dəyərləndirmişdir:

“Atalar sözlərinin toplanılmasında Göyçay məktəbində mənim iş yoldaşlarım yaxından iştirak etmişlər. Şəriət müəllimi Molla Əhməd Mirzə Hüseyn Babazadə və müəllim Mahmud Mahmudbəyov. Birincisi, tatar (“Azərbaycan” nəzərdə tutur – A.Ə.) mətnini ərəb əlifbası ilə yazmış, ikincisi isə rus dilinə tərcümə etmişdir. Bundan başqa, daha bir neçə yoldaşın bu işdə iştirakı olmuşdur:

a) Bakı rus-tatar məktəbinin baxıcısı Sultan Məcid Qəniyev. Hələ 1300-ə qədər nümunə yığılan zaman, yəni 1894-cü ilin mart ayında o, əlyazmaya baxmış və daha yüz yenisini araya əlavə etmişdir.

b) Kəlvə kənd məktəbinin müəllimi İskəndər bəy Əlibəyov Göyçay məktəbində olarkən bir çox atalar sözü demiş və onlardan yüzə qədərini rus dilinə çevirmişdir

c) Məlikkənd məktəbinin keçmiş müəllimi Səmədbəy Hacıbəyov bir çox atalar sözü təqdim etmiş, onları rus dilinə tərcümə etməklə yanaşı korrektura və rəqəblərinin yoxlanılmasına da yardım göstərmişdir” [1, 21-22].

Bu fakt məcmuə üçün materiallar üzərində nə qədər ciddi çalışıldığının, hər bir nümunəyə qarşı hansı həssaslıq və məsuliyyətlə yanaşıldığının əyani sübutudur.

Toplama -yazıya alma işinin hər iki istiqamət üzrə elmi prinsipdə aparıldığının birinci və əsas göstəricisi kimi toplanılmış nümunələrlə bağlı pasportlaşdırma işinin təşkilini də qeyd etmək lazım gəlir. Atalar sözləri və məsəllər, tapmacalar sırasından olan kiçikhəcmli nümunələr istisna olmaqla qeydə alınan folklor örnəklərinin böyük əksəriyyətinin kimdən və haradan, kim tərəfindən və nə zaman toplanılıb yazıya alınması barədəki səhifə məlumatların verilməsi əldə olunmuş materialların elmi prinsip əsasında sistemləşdirildiyini göstərir. Məsələn, SMOMPK məcmuəsinin 1894-cü ilə aid on doqquzuncu buraxılışında çap olunmuş “Molla Qasım” (“Xəstə Qasım” dastanı məcmuədə bu ad altında getmişdir) dastanının rus dilindəki pasportu aşağıdakı şəkildə təqdim olunur: «Записано и переведено учителем Келвинского земского училища Махмудбековым со слов ашика Оруджа жителя села Тирджан, Шемахинского уезда, 1894г.» (Şamaxı qəzasına bağlı Tircan kənd sakini Aşıq Orucun söylədiyi mətn Kəlvə kənd məktəbinin müəllimi Mahmudbəyov tərəfindən 1894-cü ildə yazıya alınmışdır) [4, 278]. Göründüyü kimi, pasportlaşdırma işi dəqiq yerinə yetirilmişdir. Mətnin kim tərəfindən (Kəlvə qəza məktəbinin müəllimi Mahmud Mahmudbəyov), nə vaxt (1894-cü ildə), harada və kimin ifasından (Şamaxı qəzasının Tircan kənd sakini aşıq Orucdan) yazıldığı dolğun pasport göstəriciləri ilə verildiyindən toplama işi folklorşünaslıq qayda-qanunlarına tamamilə cavab verir. Eyni vəziyyəti Şamaxıdan toplanılan nağıllar, Naxçıvandan əldə olunan əfsanə və rəvayətlər, lətifələr, Lənkərandan yazıya alınan əsatir və dini rəvayətlərin təqdimat-pasport göstəricilərində də müşahidə etmək mümkündür. Bu, onu göstərir ki, materialları xalq arasından toplayıb məcmuəyə təqdim etməyin qabaqcadan razılaşdırılmış ümumi prinsipləri mövcud olmuşdur ki, müəlliflər də lazımi səviyyədə təlimatlandırıldığından həmin normativ prinsiplərə istinasız şəkildə əməl etmişlər.

Toplanmış materialların tərtib və nəşrə hazırlanma prosesi də “folklor kitabı” prinsip və meyarları baxımından maraq doğurur. İstər toplayıcıların özləri, istərsə də məcmuədəki uyğun şöbələrin rəhbərləri və məsul əməkdaşları təqdim olunan materialların janr təsnifatını xırda istisnaları çıxmaq şərti ilə əsasən düzgün aparmışdır. Toplanmış örnəklərin formal əlamətləri və məzmun xüsusiyyətlərinə istinadən onlara əsasən rus

folklorşünaslıqdakı janr istilahları ilə ad verilmişdir: “пословица”, “загадка”, “сказка”, “легенда”, “анекдот” və s. Bəzən bunun ifrat formalarına da təsadüf edilir. Məsələn, azərbaycanlıların milli musiqi aləti olan “saz”ın yanlış olaraq “balalayka” adı altında təqdim olunduğu nəzərə çarpır. Bir sıra zəruri hallarda və ya tam qarşılığı müəyyənləşdirmək mümkün olmadıqda isə el arasındakı istilahın özü saxlanılmışdır: “dastan”, “bayatı”, “gəraylı”, “qoşma” və s.

Uyğun janr təsnifatı daxilində qruplaşdırılan materiallar həm də mövzu-məzmun əhatəsinə görə yarımbaşlıqlara bölünmüşdür. Məsələn, “əfsanələr” başlığı altında gedən folklor materialları “Ay və ulduzlar haqqında əfsanələr”, “Dini inanclar və müqəddəs övliylər haqqında əfsanələr”, “Yer adları ilə bağlı əfsanələr” və s. kimi yarımbaşlıqlara ayrılmışdır. Əlbəttə, bütün bunlar öncə də qeyd etdiyimiz kimi, qabaqcadan müəyyənləşdirilmiş elmi prinsip və meyarlar əsasında həyata keçirilmişdir. Heç də təsadüfi deyildir ki, hələ məcmuə fəaliyyətə başlamazdan əvvəl Qafqaz Təhsil İdarəsi belə bir toplunun hazırlanması barədə Zaqafqaziyanın, o cümlədən də Azərbaycanın bütün qəza və kənd məktəblərinə məktub və həmin məktuba əlavə olunmuş öyrədici məlumat göndərilmişdir. On iki paragrafdan ibarət olan bu təlimatın mətni məcmuənin 1881-ci ildə çıxan birinci nömrəsində də çap edilmişdir [3, 12-13]. Təlimatda folklor və etnoqrafiya materiallarını toplamağın üsul və vasitələri, yazıya alınmış mətnin sənədləşdirilməsinin mexanizmi həm konkret göstəriş-müddəalar, həm də nümunəvi cədvəl-sxemlər əsasında bu işə cəlb olunacaq adamların diqqətinə çatdırılaraq, tarixi-regional şərait və mühitə uyğun elmi-metodiki tövsiyələr verilmişdir.

Bütün bunlar göstərir ki, SMOMPK məcmuəsinin folklorun toplanması və nəşri sahəsindəki fəaliyyəti elmi prinsiplərə söykənmiş və həmin istiqamətdə gedən elmi-təşkilati çalışmalar orta çağ mərhələsindəki əlyazma-kitablardan mahiyyət etibarilə köklü şəkildə fərqlənən yeni məzmunlu “folklor kitab”larının hazırlanmasını hədəf almışdır. Folklor və etnoqrafiya materiallarının nəşri baxımından bu məcmuə daha çox ayrı-ayrı janr və örnəkləri cəmləşdirən antologiya səciyyəsi daşmasına baxmayaraq, ən müxtəlif buraxılışlarda mütəmadi şəkildə yer almış atalar sözlərini, əfsanə və rəvayətləri, nağılları, lətifələri ayrıca kitab və ya toplular halında təsəvvür etmək elə də çətin deyildir. Məcmuədə çap olunmuş ayrı-ayrı janrları əhatə edən örnəklərin sayı və tərtib səviyyəsi də bunu söyləməyə əsas verir. Məsələn, müxtəlif buraxılışlarda çap olunmuş atalar sözlərinin ümumi sayı beş mindən yuxarıdır. Yüzə qədər lətifə, əlliyə yaxın nağıl, onlarca əfsanə və rəvayət də ayrıca toplu-kitab halında təqdim olunmaq imkanı verir. Yəqin ki, qarşıdan gələn illər ərzində həmin materialları məcmuəyə təqdim edən toplayıcı-tərtibçilər əllərinə imkan düşdüyü təqdirdə sözü gedən janr və mövzular üzrə ilkin folklor nəşrlərinin həyata keçirilməsi düşüncəsi içərisində idilər. Həmin illərdə işıq üzünə görə “Atalar sözü” (1899, Məmməd vəli Qəmərli), “Molla Nəsrəddinin məzhəkələri” (1908, Əlabbas Müznib), “Balalara hədiyyə” (1910, Firudin bəy Köçərli), “Məlik Məhəmməd” (1911, Y.V. Çəmən və minli) “Arvad ağısı, bayatı, haxışta, sevgi, layla, qaynana-gəlin sözləri” (1914, Mirzə Abbas Abbaszadə) və başqa ilkin qaranquş nəşrlər “folklor kitabı” düşüncəsinin konkret əməl şəklində gerçəkləşmədə olduğunu göstərirdi. Ancaq Rusiyada gedən tarixi-siyasi proseslər, xüsusən Oktyabr inqilabından sonrakı inqilabi dəyişikliklər SMOMPK məcmuəsi və onun çevrəsindəki fəaliyyəti, o cümlədən də “folklor kitabı” istiqamətindəki işləri xeyli dərəcədə ləngitdiyindən qarşıda duran bu kimi vəzifələri həyata keçirmək – çoxsaylı folklor nəşrləri ortaya qoymaq mümkün olmadı.

Bununla belə, yeni dövr “Azərbaycan folklor kitabı”na hazırlıq işlərinin aparılmasında SMOMPK məcmuəsi və onun çevrəsindəki elmi-təşkilati fəaliyyətin böyük əhəmiyyətə malik tarixi rolu vardır. Özünün çoxillik fəaliyyəti boyunca məcmuə:

a) Qafqazda yaşayan digər xalqlarla yanaşı azərbaycanlıların da folklor və etnoqrafiya mədəniyyətinin toplanılması, eləcə də öyrənilməsi istiqamətində sistemli iş

görmüşdür.

b) Azərbaycan folklor və etnoqrafiya mədəniyyətinə dair materialların elmi prinsiplərlə toplanılması, tərtibi və nəşrinə diqqət yetirmişdir.

c) Azərbaycan folklor və etnoqrafiyasına aid materialların rus dilinə tərcüməsi və bu yolla da başqa xalqlara tanıtılması işinin elmi təməlini qoymuşdur.

d) Özündən sonrakı mərhələdə “folklor kitabı” istiqamətində görülməli işlər üçün dəyərli bir özül-örnək rolu oynamışdır.

Zənnimizcə, sadalanan keyfiyyət göstəriciləri nəzərə alınaraq, yaxın gələcəkdə SMOMPK məcmuəsindəki Azərbaycan folklor və etnoqrafiyası materiallarının buraxılışların xronikasına uyğun şəkildə bir neçə cildlik kitab halında nəşrinin hazırlanması zəruridir. Bu, sözü gedən dövrü əks etdirən toplama, tərtib və nəşr işlərinin ümumi vəziyyəti və səviyyəsi ilə yaxından tanış olmaq imkanı yaratmaqla bərabər, həm də həmin materiallarla bir daha elmi ictimaiyyətin rahat əlaqə yaratmaq-tədqiqat aparmaq imkanını asanlaşdıracaqdır.

Ədəbiyyat :

- 1.Əfəndiyev P. Azərbaycan folklorşünaslığı. –Bakı : APU nəşri, 1994. - 153 s.
- 2.Əfəndiyev P. Azərbaycan folklorşünaslığı.- Bakı : APU nəşri, 2000. - 225 s.
- 3.Əfəndiyev Ə. Qafqaz ərəziləri və xalqlarının təsvirinə dair materiallar toplusu (SMOMPK) – izahlı bibliografiya. – Bakı : Qartal, 1998. - 215 s.
- 4.СМОМПК. Вып. 19. - Тифлис, 1894. - 420 с.
- 5.СМОМПК. Вып.24. - Тифлис, 1898. - 102 с.
- 6.Фольклор Азербайджана и прилегающих стран /сост. : А.Багрий. Т.1. - Баку, 1930.- 228 с.
- 7.Çəmənzəminli Y.V. Folklor yolunda // R.Əfəndiyev. Azərbaycan folklorşünaslığı (müntəxəbat). – Bakı : ADPU nəşri, 1994. - S. 111-112.

Айбениз Алиева-Кенгерли

СМОМПК КАК ИСТОЧНИК НАЦИОНАЛЬНО-ДУХОВНЫХ ЦЕННОСТЕЙ

Резюме

Описание фактов и образцов культуры фольклора и этнографии Азербайджана имеет большое историческое значение, в частности, для выведения их за пределы страны. Последовательное и систематическое отражение материалов проводил известный сборник СМОМПК («Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа» /“Qafqaz ərəzilərini və tayfalarını təsvir edən materiallar toplusu”/), который начал издаваться с 1881года. СМОМПК, отражающий на своих страницах разноплановый материал, за весь период эффективной деятельности, стал примером исторически важного сборника.

За период с 1881 по 1929 гг. на страницах разных номеров всех 46 выпусков, СМОМПК щедро разместил сотни материалов по фольклору и этнографии Азербайджана.

SMOMPC AS THE SOURCE OF NATIONAL HISTORICAL VALUES

Summary

Azerbaijan is a great historical significance in the sense of writing facts and examples reflecting the culture of folklore and ethnography, in particular, to introducing them beyond the borders of Azerbaijan. The most consistent and systematic works have begun to be released in 1881. According to the scope of its efficient activity, it was carried out by the well-known SMOMPC (SMOMPK (“Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа”, “The collection of materials describing Caucasian territories and tribes”) , a historical example site for post-independence and post-self publishing activities.

The SMOMPC has generously placed hundreds of articles on Azerbaijani folklore and ethnography on its pages from the first issue of 1881 to the last sixtyth edition of 1929.